

LIDIA MIERZEJEWSKA

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

MAŁE JEST PIĘKNE, DUŻY MOŻE WIĘCEJ – O PEWNYCH WEHIKUŁACH ROZWOJU W SKALI REGIONALNEJ I LOKALNEJ

Abstract: Small Is Beautiful, but a Big One Can Do More: On Some Development Vehicles at Regional and Local Scale. As is generally known, socio-economic development is not even in geographical terms. There are places that develop faster, called growth centres, grow poles or development generators in the literature. There are also areas that develop slower, stagnate, or undergo a recession. This imbalance can be observed at a variety of spatial scales, also regional and local, and is due to development factors that today favour big cities and urban agglomerations in a regional system, treated as its focus, at the cost of the remaining part of the region. The attractiveness of cities and agglomerations derives from the fact that they are places of concentration of the population, economic entities, capital, scientific research units, *etc.*, that together create agglomeration economies. But also at the local scale of an agglomeration and a big city development is not spatially balanced. In cities one can identify well-formed, development-generating substructures operating on the basis of households. The focuses of those substructures are places of satisfaction of everyday needs of the local population, generating a demand for various goods and services. Those substructures, often developed in the past (some of them even hundreds of years ago), have a clear focus, a place of concentration of trade and various types of services, and an area of influence, thus preserving some development autonomy. It can therefore be assumed that development vehicles can be both, places and factors contributing to their development. The general goal of this paper is to verify the adopted assumption, *i.e.* to identify certain development vehicles at a regional and a local scale.

Keywords: Grow poles, local development, regional development, urban substructures.

Wstęp

Według Perroux, twórcy teorii biegunów wzrostu, jeśli podda się analizie przykłady wzrostu gospodarczego można przyjąć za pewnik, że jest geograficznie niezrównoważony [Perroux 1964]. Badacz ten nie był odosobniony w swojej opinii. Podobny punkt widzenia reprezentowali m.in. Milhau [1956], Nicholls [1961], Gannagé [1962] czy też Béguin [1963], jakkolwiek wyróżnić można także grono ekonomistów przeko-

nanych o zrównoważonym charakterze wzrostu gospodarczego [Cassels 1927; Nurkse 1953; Lewis 1955; Rosenstein-Rodan 1943]. Współcześnie nikt jednak raczej nie zaprzeczy, że tempo tego procesu nie jest jednakowe i nie pojawia się on we wszystkich miejscach w tym samym czasie. Pojawia się w punktach lub biegunach wzrostu, które stają się tym samym motorem wzrostu gospodarczego [Perroux 1964; Piętaś 2014]. Ponieważ wzrost gospodarczy następuje w różnych skalach przestrzennych, punkty te różnie można interpretować w zależności od przyjętej skali. Inne więc będą w skali regionalnej, a inne w skali lokalnej. Różne też będą czynniki decydujące o wzroście tych punktów, przy czym czynniki te zmieniają się wraz z upływem czasu i postępem cywilizacyjno-kulturowym.

W teorii biegunów wzrostu przyjmuje się, że za powstanie biegunów wzrostu odpowiedzialne są jednostki napędowe, skupiające wokół siebie czynniki produkcji, wywołujące efekt aglomeracji. Wyróżnić można przy tym ognisko, z którego impulsy rozwojowe „promieniają” na inne obszary i regiony [Piętaś 2014]. O powstaniu bieguna decyduje prowadzona na jego terenie działalność, nazywana pierwotnie przemysłem napędowym (poszerzoną następnie o firmy napędowe). Pod tym pojęciem kryje się autonomiczna jednostka, charakteryzująca się innowacyjnością i impulsywnością, wokół której zgromadzone są inne jednostki ekonomiczne, uzyskujące ponadprzeciętną stopę wzrostu dochodów. Wyróżnienie takich jednostek ma charakter relatywny i oznacza ponadprzeciętny poziom wzrostu oraz siłę dominacji, przejawiające się w przyciąganiu innych jednostek gospodarczych, pobudzając ich rozwój. Biegunem wzrostu może być zatem firma napędowa, kompleks przemysłowy, aglomeracja miejska, ale także region, kraj czy też międzynarodowa organizacja gospodarcza [Piętaś 2014]. Jednostka napędowa zdolna jest do wzbudzania sił dośrodkowych i odśrodkowych, prowadząc do uwidocznienia się zjawiska polaryzacji, którego siła polaryzacji zależy od zasięgu oddziaływania bieguna [Piętaś 2014].

Te dynamicznie rozwijające się miejsca (punkty, obszary) wraz z czynnikami ich rozwoju, potraktować można jako generatory lub wehikuły rozwoju. Celem prezentowanego opracowania w ogólnym ujęciu jest identyfikacja pewnych tego rodzaju miejsc w różnych skalach przestrzennych, ze szczególnym uwzględnieniem skali regionalnej i lokalnej. Chodzić będzie przy tym o określenie czynników decydujących o dynamice ich rozwoju.

1. Podstawowe założenia badawcze

W literaturze przedmiotu funkcjonują dwa dość ściśle ze sobą powiązane pojęcia: *wzrostu i rozwoju*. Rozwój jest pojęciem różnie pojmowanym w różnych dziedzinach nauki. W naukach biologicznych, w których jest najsilniej zakorzeniony, przypisywany jest mu zarówno charakter pozytywny (prowadzi do dojrzałości, doskonalenia czy lepszego zorganizowania osobnika), jak i negatywny, wsteczny (utrata zdolności, właściwości, uproszczenie struktury obiektu itp.). W odniesieniu do zagadnień spo-

łecznych i gospodarczych mianem *rozwoju* określa się jednak jedynie zmiany pozytywne i raczej nieodwracalne [Chojnicki, Czyż 2004; Parysek, Mierzejewska 2009].

Rozwój gospodarczy jest dość ściśle powiązany ze *wzrostem gospodarczym*, który w naukach ekonomicznych rozumiany jest jako wzrost produktywności gospodarki. *Wzrost* należy zatem postrzegać jako zmianę ilościową, podczas gdy *rozwój* obejmuje zarówno zmiany ilościowe, jak i jakościowe. Zmiany te prowadzić powinny daną jednostkę czy podmiot przez proces fazowy od niższego poziomu rozwoju do wyższego [Chojnicki, Czyż, 2004]. Rozwój w takim ujęciu jest pojęciem szerszym i oznacza wzrost różnych aspektów poziomu życia człowieka, z których pewne mają charakter niemierzalny [Bartkowiak 2003; Churski 2004]. Biorąc pod uwagę fakt występowania wzajemnych zależności między wzrostem a rozwojem należy przyjąć, że wzrost jest podstawowym warunkiem wystąpienia rozwoju gospodarczego, którego konsekwencje kształtują poziom i warunki życia mieszkańców danego regionu [Chojnicki, Czyż 2004; Churski 2004]. W rozważaniach na temat szeroko rozumianego pojęcia rozwoju należy raczej posługiwać się kategorią rozwoju gospodarczego, a nie miernikami wzrostu gospodarczego [Warczak 2015].

Zmiany rozwojowe mogą być rozpatrywane w ujęciu procesowym lub celowym, ale także w różnych skalach przestrzennych [Chojnicki, Czyż 2004]. Coraz częściej jednak w geografii światowej mówi się o względności skal przestrzennych, wskazując na rosnące znaczenie skali globalnej, co związane jest z procesem nazywanym globalizacją [Parysek, Stryjakiewicz 2004]. Proces ten opiera się na masowym wykorzystaniu nowych technologii informacyjno-komunikacyjnych oraz wzroście znaczenia wiedzy, kapitału społecznego, innowacyjności i elastyczności, jako głównych stymulatorów rozwoju gospodarczego [Parysek, Stryjakiewicz 2004]. Badanie roli państw i regionów w procesie globalizacji prowadzi do różnych wniosków w tym względzie. Według poglądów niektórych badaczy jest tylko jedna gospodarka globalna, z którą wszystkie miejsca powiązane są ze sobą w mniejszym lub większym stopniu [Johnston 1984]. Uważają oni, że żyjemy więc w świecie bez granic, w którym państwa narodowe tracą na znaczeniu, a ujednoczone potrzeby i upodobania konsumentów zaspokajane są przez standaryzowane produkty dostarczane przez globalne korporacje [Reich 1991; Ohmae 1995; Parysek, Stryjakiewicz 2004]. Inni badacze z kolei nie zgadzają się z takim poglądem, wskazując na liczne przykłady rosnącego lokalnego różnicowania się procesów w skali globalnej [Glyn, Sutcliffe 1992; Hirst, Thompson 1996]. Wskazuje się przy tym na przestrzenne zróżnicowanie procesów globalizacji oraz regionalne i lokalne implikacje funkcjonowania międzynarodowych korporacji [Parysek, Stryjakiewicz 2004].

Włączanie części krajowych oraz regionalnych i lokalnych gospodarek w globalne systemy wielkich korporacji skutkować może zarówno dyfuzją innowacji, transferem wiedzy i technologii oraz zmniejszeniem dysproporcji międzyregionalnych, jak i kształtowaniem się spolaryzowanych układów „centra-peryferia”. Globalizacja i działalność globalnych korporacji wpływają na strukturę i przestrzenne przemiany

globalnej gospodarki, zmieniając jednocześnie rolę tradycyjnych czynników lokalizacji w mniejszych skalach przestrzennych i wzmacniając znaczenie tzw. czynników miękkich [*ibidem*].

Przyjęta skala przestrzenna przesądza w pewnym stopniu o formułowanych celach rozwoju, przy czym cele realizowane w wyższej skali przestrzennej znaleźć powinny swoje odbicie w celach rozwojowych jednostek terytorialnych niższego szczebla. Widoczne jest to szczególnie we wpływie regulacji unijnych na cele rozwoju gospodarczego w skali kraju, regionu, a często także gminy (miasta). Cele te nie powinny być zatem konkurencyjne względem siebie, ale raczej komplementarne.

W skali globalnej nadrzędnym celem jest zrównoważony rozwój, rozumiany jako konieczność zaspokojenia potrzeb zarówno współczesnego, jak i przyszłych pokoleń, z uwzględnieniem w procesach rozwojowych ograniczeń stawianych gospodarce przez środowisko przyrodnicze [WCED 1997; Mierzejewska 2009]. Chodzi przy tym o poszukiwanie optymalnych dróg dojścia krajów zacofanych do poziomu rozwiniętej gospodarki rynkowej. Kwestią pozostaje jednak, czy kraje zacofane korzystając z doświadczeń gospodarek wysoko rozwiniętych mogą przejść tę drogę szybciej i z mniejszymi kosztami społecznymi, mimo to, że różnią się zarówno wielkością, jak i jakością kapitału materialnego i ludzkiego, czy też nie. W szerszym kontekście chodzi o odpowiedź na pytanie, czy możliwe jest osiągnięcie stanu wyrównanego rozwoju w skali wszystkich państw [Churski 2004]. Pewną rolę w tym względzie odgrywają korporacje, które przez Bezpośrednie Inwestycje Zagraniczne (BIZ) i transfer nowoczesnych technologii przyczyniają się do wzrostu gospodarczego regionów zacofanych. Wielu autorów zwraca jednak jednocześnie uwagę, że przez coraz intensywniejsze relacje globalne, inicjowane w szczególności w wyniku działalności korporacji transnarodowych, rozwój staje się bardziej punktowy niż powierzchniowy i obejmuje przede wszystkim miasta i aglomeracje miejskie [Friedmann 1995; Sassen 2006; Wdowicka 2012].

Na poziomie krajowym, w przypadku państw Unii Europejskiej, w której obowiązują zasady swobodnego przepływu osób, towarów, kapitału oraz unia walutowa, wytworzyły się warunki do przenoszenia wielu obszarów polityk państwowych na poziom unijny. Lansowana jest przy tym idea Europy nie państw, ale regionów, co w pewnym stopniu wyeliminowało państwa, jako obiekty analiz ekonomicznych [Tondl 2001; Churski 2004]. Z tego m.in. powodu w skali regionalnej realizowane są podobne cele, co na wyższych szczeblach organizacji terytorialnej. Za podstawowe przyjmowane są cele gospodarcze (budowa konkurencyjnej gospodarki regionu) oraz wyrównywanie dysproporcji rozwoju gospodarczego [Churski 2004]. W warunkach polskich służyć temu ma, zaproponowany w *Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju*, polaryzacyjno-dyfuzyjny model rozwoju [Growing Unequal... 2008; Barca 2009]. W modelu tym zakłada się, że motorami wzrostu i procesów rozwojowych w całym kraju będą sieci największych miast – w powiązaniu z głównymi centrami gospodarczymi i innowacyjnymi UE [Piontek 2013]. Podejmowana interwencja

powinna opierać się na reorientacji celów z niwelowania różnic na uzyskiwanie korzyści z występowania zróżnicowania m.in. przy wykorzystaniu zasobów endogenicznych i terytorialnej koordynacji polityk [Churski 2014]. Kwestią jest, czy proponowany model będzie służył zapewnieniu spójności społeczno-ekonomicznej kraju, czy też przyczyni się do zwiększenia polaryzacji oraz utrzymania „wysp wzrostu”, którymi są zwykle miasta i aglomeracje.

W kontekście zaprezentowanych rozważań, zupełnie inny jest charakter rozwoju lokalnego, w którym gmina traktowana jest przede wszystkim jako lokalne środowisko życia jej mieszkańców. Z tego m.in. powodu za *rozwój lokalny* rozumiany jest kompleks przeobrażeń jakościowych dotyczących danego obszaru, a odnoszących się do poziomu życia ludności oraz warunków funkcjonowania podmiotów gospodarczych [Parysek 1997]. W różnych podejściach do rozwoju lokalnego punkt ciężkości kładziony jest albo na zmiany zachodzące w obrębie układu lokalnego lub też na społeczność lokalną i jej potrzeby [Sekuła 2001], choć oczywiście między nimi zachodzą wzajemne sprzężenia zwrotne. Pierwsze z tych podejść potraktować więc można generalnie jako przedmiotowe, zaś drugie – jako podmiotowe i to drugie będzie przede wszystkim przyjmowane w dalszych rozważaniach.

Cele rozwojowe na poszczególnych szczeblach organizacji terytorialnej osiąmane są z wykorzystaniem określonych czynników rozwoju, identyfikowanych na podstawie dostępnych, wypracowanych w różnych dziedzinach nauki teorii, koncepcji i modeli. Siła oddziaływania poszczególnych czynników na rozwój zmienia się jednak wraz z upływem czasu. Jedne tracą na znaczeniu, podczas gdy inne zyskują, zmienić się może ich rola lub też pojawiają się zupełnie nowe czynniki dynamizujące procesy rozwojowe. Niektóre z czynników preferują pewne sektory gospodarki lub pewne obszary, skazując inne na stagnację lub wręcz recesję. Współcześnie na poziomie regionalnym takimi dynamicznie rozwijającymi się obszarami są niewątpliwie miasta i ich aglomeracje, przekształcające się w sprzyjających warunkach w obszary metropolitalne. Jednostki te potraktować należy za bieguny wzrostu regionalnego, czasami nawet krajowego.

Na poziomie lokalnym z kolei, gdzie jako ważny czynnik rozwoju w warunkach polskich nadal wskazuje się potrzeby mieszkańców, za miejsca dynamizujące rozwój lokalny uznać można odpowiednio wykształcone substruktury, działające na bazie funkcjonowania gospodarstw domowych. Substruktury takie identyfikowane są przede wszystkim w miastach, zwłaszcza tych dużych.

2. Aglomeracje jako bieguny wzrostu w skali regionalnej

Za biegun, generator wzrostu, czy też wehikuł rozwoju, w skali regionalnej już od końca lat 60. ubiegłego wieku przyjmowano aglomeracje, oferujące klasyczne korzyści wynikające z koncentracji, o charakterze korzyści urbanizacji i wspólnej lokalizacji [Gaczek 2013]. W efekcie ich oddziaływania, bez ponoszenia dodatkowych nakładów

przedsiębiorcy osiągają dodatkowe zyski, zaś mieszkańcy – satysfakcję z osiedlania się w danym miejscu. Chodzi przede wszystkim o możliwość korzystania ze wspólnej infrastruktury technicznej i społecznej, dającą korzyści zarówno w sferze produkcji, jak i usług. Istotne jest także uzyskiwanie społecznych korzyści urbanizacji, kształtujących pośrednio koszty pracy. Tego typu korzyści występują zarówno w odniesieniu do mieszkańców (łatwość nawiązywania kontaktów społecznych, dostępu do wydarzeń kulturalnych i funkcji oświatowych, jednostek kształcących na wyższym poziomie oraz do specyficznych umiejętności), innych przedsiębiorstw (możliwość osiągnięcia korzyści skali, różnorodność rynku pracy), jak i do jednostek administracji, doradztwa oraz innych, oferujących wyspecjalizowane usługi (bankowe, ubezpieczeniowe, finansowe, kontrolne, certyfikacyjne itp.) [Gaczek 2013].

Dzięki korzyściom wspólnej lokalizacji, wynikającym z koncentracji przedsiębiorstw oraz jednostek kluczowych związanych z innowacjami branżowymi na ograniczonej powierzchni, aglomeracje przyciągają różnego typu działalności gospodarcze i prowadzą do tworzenia się skupisk działalności gospodarczych (współcześnie określanych jako klastry), do dywergencji dochodów regionalnych oraz różnicowania się przestrzeni na obszary wzrostu i pozostałe obszary. Różnice w rozwoju tych obszarów zależą od nasilenia odśrodkowych, progresywnych procesów „rozprzestrzeniania” oraz dośrodkowych, regresywnych – „wymywania” [Myrdal 1957], nazywanych przez Perrouxa [1955] procesami pobudzania i hamowania. Rozwój regionu jest uzależniony od działalności eksportowej „jednostek motorycznych”, czyli przedsiębiorstwa, grupy przedsiębiorstw (*clusters*) lub sektora gospodarki. Działalność „jednostki motorycznej” opiera się na dostosowywaniu produkcji do zmian popytu globalnego oraz na innowacjach, prowadzących w rezultacie do postępu gospodarczego [Stackelberg, Hahne 1998; Grzeszczak 1999]. Rozwój gospodarczy bazujący na postępie gospodarczym powoduje upadek starych sektorów gospodarki, których adaptacja do zmieniających się warunków okazała się niemożliwa i tworzenie się nowych. Utrzymanie przewagi konkurencyjnej gospodarki bieguną wymaga zdolności do ciągłego generowania lub adaptacji innowacji, udoskonalania procesów produkcyjnych i rozwiązań organizacyjnych zarówno w sferze publicznej, jak i prywatnej, w tym w sferze badań i rozwoju [Gaczek 2013].

Zwiększaniu innowacyjności służy kapitał wiedzy generowany z jednostek naukowo-badawczych powiązanych w sieci z jednostkami otoczenia biznesu ułatwiającymi wdrażanie nowoczesnych rozwiązań w gospodarce oraz ich transfer. Jednostki tego typu lokują się zwykle w centrum regionu, czyli tam, gdzie łatwy jest dostęp do wiedzy, a popyt na usługi wiedzy duży [Gaczek 2013]. Innowacyjność warunkuje więc infrastruktura, która wspomaga wytwarzanie innowacji, a którą tworzą instytucje naukowe, wyższe uczelnie, centra badawczo-rozwojowe oraz różne instytucje zajmujące się transferem technologii, ale też przedsiębiorstwa. Podkreśla się przy tym wagę powiązań, współpracy i wzajemnego uczenia się różnych podmiotów odgrywających kluczową rolę w rozwoju gospodarczym [Bajerski 2013].

Należy jednak mieć na względzie, że wzrost innowacyjności może, ale nie musi powodować przekształcenia aglomeracji w biegun wzrostu, a następnie biegun rozwoju w gospodarce opartej na wiedzy. Aglomeracje, w których dominują schyłkowe branże gospodarki, bez odpowiedniej strategii jej unowocześnienia, bez zdolności kreowania i wdrażania innowacji nie tylko w sferze gospodarczej, ale i społecznej tracą zdolność wysyłania pozytywnych impulsów rozwoju i przestają być biegunami wzrostu [Wojnicka 2009].

Współcześnie, oprócz roli innowacji, zwraca się uwagę także na inne czynniki rozwoju, takie jak wiedza mieszkańców, klimat kulturowy, zdolność uczenia się, efekty uczenia się przez działanie (*learning by doing*) i efekt *spillover*, specjalizację eksportu i konsekwencje korzyści skali [Churski 2004; Gaczek 2013]. Są to zatem w coraz większym stopniu tzw. czynniki miękkie, które zadecydować mogą o tym, czy dana aglomeracja stanie się (lub nie) wehikułem rozwoju.

Mimo rozwoju nowoczesnych technologii informacyjno-komunikacyjnych (ITC), łatwości przesyłania informacji drogą elektroniczną, okazuje się, że opór odległości w nawiązywaniu kontaktów między przedsiębiorstwami oraz jednostkami naukowo-badawczymi wprawdzie się zmniejszył, ale nie zanikł. Bliskość geograficzna (także społeczna) nadal odgrywa dużą rolę w procesie rozwoju społeczno-gospodarczego regionów i decyduje o korzyściach aglomeracji, kształtując warunki tworzenia się klastrów przemysłowych i przemysłowo-usługowych [Gaczek 2013].

3. Substruktury miejskie jako miejsca generujące rozwój lokalny

Cechą charakterystyczną rozwoju lokalnego jest to, że odbywać się powinien przede wszystkim z wykorzystaniem lokalnych uwarunkowań wewnętrznych, a więc tych tkwiących w samym układzie lokalnym. Rozumieć je można jako wszelkie elementy mające znaczenie dla gospodarki danego obszaru, często o specyficznym, unikatowym charakterze, odpowiadającym tylko danemu układowi lokalnemu [Korenik 1999]. Oprócz wewnętrznych czynników rozwoju lokalnego wyróżnia się czynniki zewnętrzne, podkreślając wiele zachodzących między nimi sprzężeń zwrotnych, widocznych szczególnie w warunkach postępującej globalizacji i integracji [Bagdziński 1994]. Spośród wielu różnych czynników rozwoju lokalnego największe znaczenie przypisuje się jednak czynnikowi ludzkiemu, który przez dość długi czas był niedoceniany i traktowany drugoplanowo względem czynników ekonomicznych. Czynnikiem ten stanowi podstawowy element inicjowania, organizowania, przyspieszania i realizacji procesów rozwoju społeczno-ekonomicznych [Warczak 2015].

Ludzie stanowią nie tylko zasób czy czynnik strategiczny, lecz także kapitał wiedzy – kapitał intelektualny. Kapitał ludzki jest przy tym kategorią dynamiczną oraz jakościową, dającą możliwość tworzenia nowych wartości. Składają się na niego trzy elementy: kompetencje, relacje oraz wartości, znajdujące odbicie w przyjmowanych postawach [Samul 2013]. Wiedza i postawy w wymiarze indywidualnym przedsta-

wicielei społeczności lokalnej odgrywają ważną rolę w kreowaniu przedsiębiorczości, służącej podnoszeniu jakości życia [Jastrzębska, Lechwar 2009]. W lokalnej skali miasta, wiedza i postawy lokalnej społeczności decydują także o popycie na lokalne dobra, usługi i obszary oraz o sposobie zaspokojenia tego popytu (świadome wybory konsumenckie, styl życia, model spędzania czasu wolnego itp.).

Mieszkańcy miast, prowadząc codzienne życie w miejscu zamieszkania, większą uwagę skupiają na bezpośrednim otoczeniu, ponieważ właśnie w granicach bezpośredniego otoczenia (czyli w obrębie układu lokalnego) rozwiązywana jest większość ich problemów i zapada większość dotyczących ich decyzji. Z tego też powodu lokalne środowisko życia powinno być tak ukształtowane, aby mieszkańcy mieli możliwość realizacji swoich celów czy też zaspokojenia swoich potrzeb [Parysek 1996]. Rosnące potrzeby społeczne warunkują i określają rozwój lokalny. Rozwój ten jest więc dość ściśle powiązany z poszczególnymi kategoriami potrzeb, zarówno tych powszechnych, jak bardziej zindywidualizowanych, które należy zaspokoić. Potrzeby, których chęć lub wola zaspokojenia może pobudzić rozwój lokalny należą przede wszystkim do potrzeb powszechnych. Wśród nich z kolei jednymi z najważniejszych będą potrzeby egzystencjalne, związane z funkcjonowaniem gospodarstw domowych [Parysek 1997]. O poziomie zaspokojenia potrzeb decydować będzie dodatkowo dostępność miejsc ich realizacji. Warunkami dostępności jest realne występowanie określonych miejsc realizacji celów, jednak w akceptowalnym przez potencjalnych odbiorców czasie i przy akceptowalnym koszcie [Parysek, Mierzejewska 2014]. Struktura przestrzenna miasta powinna być zatem tak ukształtowana, aby miejsca realizacji celów były szybko i łatwo osiągalne. W przypadku miasta dużego korzystna więc będzie struktura policentryczna, złożona z kreujących rozwój lokalny substruktur miejskich.

Substruktury miejskie rozumieć należy jako wyróżniające się w strukturze przestrzenno-funkcjonalnej miasta względnie autonomiczne całości o dużym stopniu spójności. Substruktury działają na bazie funkcjonowania gospodarstw domowych, a podstawą ich wyróżnienia są relacje przestrzenne generowane przez ludzi. Te właśnie relacje określają wspomnianą spójność i nadają substrukturze względnie autonomiczny charakter w obrębie miasta.

Substruktury mają wyraźne ognisko oraz obszar oddziaływania (aspekt morfologiczny). Ogniskami są miejsca koncentracji handlu i różnego typu usług (podaży), zaspokajające codzienne, przede wszystkim egzystencjalne, potrzeby mieszkańców bliższej lub dalszej okolicy, generujących popyt na różnego typu dobra i usługi. Obszar, z którego generowany jest ten popyt wyznacza zasięg oddziaływania substruktury. Z tego powodu możliwe jest „wydzielenie” danej substruktury w przestrzeni miasta. Ze względu na to, że zasięg przestrzenny oddziaływania ogniska jest niekiedy bardzo trudny do ustalenia, granice substruktury mogą być mniej lub bardziej rozmyte.

Ogniskiem substruktury jest zwykle rynek, plac lub ulica, a zatem miejsce, gdzie koncentruje się działalność handlowo-usługowa, ale często także administracyjna, edukacyjna, produkcyjna, kulturalna i rekreacyjna. To właśnie tam mieszkańcy oko-

licy najczęściej dokonują zakupów, korzystają z różnego typu usług (fryzjerskich, kosmetycznych, restauracyjnych, kawiarnianych, ubezpieczeniowych, pocztowych, bankowych, religijnych itp.), spotykają się i nawiązują kontakty społeczne. Integracja mieszkańców sprawia, że czują się oni związani z danym miejscem i identyfikują się z nim. Więż tę wzmacnia wysoka jakość życia, kształtowana przez dobrą dostępność miejsc zaspokojenia podstawowych potrzeb, sprzyjając jednocześnie realizacji zasad zrównoważonego rozwoju.

Substruktury mają charakter dynamiczny – powstają, rozwijają się, funkcjonują, ale też mogą zanikać wraz z upływem czasu. Zmiany te następują wraz z przekształceniami struktury przestrzenno-funkcjonalnej miasta, zmianami społeczno-gospodarczymi, zmianami stylu życia i modelu konsumpcji czy zmianami technologicznymi (motoryzacja i upowszechnianie się wykorzystania samochodu jako czynnik generujący zmiany). Zmianom w czasie ulega zarówno struktura społeczna mieszkańców, jak i formy działalności gospodarczej. Bardziej stabilnym elementem substruktury jest zabudowa i zagospodarowanie, choć i w tym względzie zachodzą pewne zmiany.

O powstaniu i funkcjonowaniu pewnych struktur zadecydowały różne względy, dlatego też wymienić można różne ich typy. Substrukturami mogą być niektóre dzielnice, osiedla mieszkaniowe, włączone w granice miasta wsie lub osiedla, ale także kampusy uniwersyteckie, tereny wojskowe itp.

Ogniska struktur, będąc miejscem koncentracji miejsc pracy i zaspokajania podstawowych potrzeb ludności, kształtują jakość życia ludności, a wzmacniane lokalnymi uwarunkowaniami rozwoju, stają się tym samym generatorem rozwoju. Swoje funkcjonowanie i rozwój zawdzięczają jednak w dużej mierze czynnikowi ludzkiemu. Chodzi przede wszystkim o styl życia mieszkańców okolicy, przyjmowany przez nich model konsumpcji, model spędzania czasu wolnego, świadomość ekologiczną, wiedzę i postawy itp., ale także wolę zaspokojenia podstawowych potrzeb w sąsiedztwie miejsca zamieszkania.

Zakończenie

Wzrost gospodarczy generowany jest w miejscach, nazywanych punktami lub biegunami wzrostu. Siłą napędową wzrostu gospodarczego w biegunie może być firma napędowa, kompleks przemysłowy, aglomeracja miejska, ale także region, kraj czy też międzynarodowa organizacja gospodarcza. Wzrost gospodarczy jest warunkiem rozwoju, który oprócz aspektów ilościowych ma także wymiar jakościowy. *Wehikulami rozwoju* nazwać można zarówno konkretne, dynamicznie rozwijające się miejsca (punkty i obszary), jak i czynniki przyczyniające się do rozwoju tych miejsc.

W skali regionalnej głównymi, choć nie jedynymi, biegunami wzrostu są duże miasta i aglomeracje, a ważnymi czynnikami ich rozwoju są współcześnie: innowacyjność, wiedza mieszkańców, klimat kulturowy, zdolność uczenia się i jego efekty zewnętrzne (*spillover*), specjalizacja eksportu i konsekwencje korzyści skali.

W lokalnej skali miasta z kolei za punkty generujące rozwój uznać można wykształcone, działające na bazie funkcjonowania gospodarstw domowych substruktury. Głównym czynnikiem ich rozwoju są, wzmacniane lokalnymi uwarunkowaniami rozwoju, potrzeby, w szczególności te egzystencjalne zaspokajane w ogniskach substruktur miejskich. Środowisko to powinno być zatem tak ukształtowane, aby gwarantowało dobrą dostępność mieszkańców do zaspokajających ich potrzeby dóbr i usług.

Aglomeracje i substruktury miejskie są do siebie podobne pod względem morfologicznym – mają wyraźne ognisko i obszar oddziaływania. W obu przypadkach ognisko jest miejscem koncentracji jednostek wzrostu gospodarczego, a obszar oddziaływania jest odbiorcą zarówno pozytywnych, jak i negatywnych impulsów rozwojowych płynących z ogniska. Skala przestrzenna obu tych jednostek jest jednak nieporównywalna, a tym samym rola w rozwoju większego obszaru – regionu, kraju czy całego świata. Dlatego też należy uznać, że substruktury miejskie, choć małe, w dużym stopniu kształtują warunki i jakość życia mieszkańców miasta, nie odgrywają istotnego znaczenia w większej skali przestrzennej. W tej z kolei kluczową rolę odgrywają aglomeracje miejskie i obszary metropolitalne, których zakres oddziaływania w sprzyjających warunkach ma zasięg globalny.

Literatura

- Bagdziński S. L., 1994, *Lokalna polityka gospodarcza*. Wyd. UMK, Toruń.
- Bajerski A., 2013, *Przegląd wybranych teorii rozwoju regionalnego*, [w:] *Rola obszarów metropolitalnych w polityce regionalnej w rozwoju regionalnym*, W. Kisiała, B. Stępniewski (red.). UE w Poznaniu, Poznań: 8-22.
- Barca F., 2009, *An Agenda for a Reformed Cohesion Policy. A place-based Approach to Meeting European Union Challenges and Expectations*. Independent Report.
- Bartkowiak R., 2003, *Historia myśli ekonomicznej*. PWE, Warszawa.
- Béguin H., 1963, *Aspects géographiques de la polarization*. Tiers Monde, t. 4, nr 16.
- Cassels G., 1927, *Thoretische Sozialöconomie*. Leipzig.
- Chojnicki Z., Czyż T., 2004, *Główne aspekty regionalnego rozwoju społeczno-gospodarczego*, [w:] *Rozwój regionalny i lokalny w Polsce w latach 1989-2002*, J. J. Parysek (red.). Bogucki Wyd. Naukowe: 13– 24.
- Churski P., 2004, *Rozwój regionalny w warunkach transformacji gospodarczej i integracji europejskiej*, [w:] *Przekształcenia regionalnych struktur funkcjonalno-przestrzennych*, S. Ciok, D. Ilnicki (red.). *Regionalny wymiar integracji europejskiej*, t. VIII/1, Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego, Uniwersytet Wrocławski: 31-45.
- Churski P., 2014, *Model polaryzacyjno-dyfuzyjny w przemianach polityki spójności – konsekwencje dla ukierunkowania polityki rozwoju*. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 25: 13-27.

- Friedmann J., 1995, *The World Cities Hypothesis*, [w:] *World Cities in a World System*, P. L. Knox, P. J. Taylor (red.). Cambridge University Press, Cambridge.
- Gaczek W. M., 2010, *Metropolia jako źródło przewagi konkurencyjnej gospodarki regionu*. Acta Universitatis Lodzianensis, Folia Oeconomica, 246: 5-23.
- Gaczek W. M., 2013, *Obszary metropolitalne jako bieguny wzrostu*, [w:] *Rola obszarów metropolitalnych w polityce regionalnej... op. cit.:* 35-38.
- Gannagé E., 1962, *Économie du Développement*. Presses Universitaires de France, Paris.
- Glyn A., Sutcliffe B., 1992, *Global but Leaderless? The New Capitalist Order*, [w:] *New World Order*, R. Miliband, L. Panitch (red.). Merlin Press, London: 76-95.
- Growing Unequal?, Income Distribution and Poverty in OECD Countries*, 2008, OECD Report, Paris.
- Grzeszczak J., 1999, *Bieguny wzrostu a formy przestrzeni spolaryzowanej*. Prace Geograficzne, nr 173, IGIPIZ PAN, Warszawa.
- Hirst P., Thompson G., 1996, *Globalisation in Question*. Polity Press, Cambridge.
- Jastrzębska W., Lechwar M., 2009, *Instytucjonalne uwarunkowania rozwoju lokalnego – wybrane aspekty. Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy*, z. 17: 177-187.
- Johnston R. J., 1984, *The World is Our Oyster*. Transactions of the Institute of British Geographers, 9: 443-459.
- Korenik S., 1999, *Rozwój regionu ekonomicznego na przykładzie Dolnego Śląska*. Wyd. AE we Wrocławiu, Wrocław.
- Lewis W. A., 1955, *The Theory of Economics Growth*. III, Irvin, Homewood.
- Mierzejewska L., 2009, *Rozwój zrównoważony miasta. Zagadnienia poznawcze i praktyczne*. Wyd. Naukowe UAM, Poznań.
- Milhau J., 1956, *La théorie de la croissance et l'expansion régionale*. Revue de L'Économie Appliquée. Juillet, septembre, t. 9.
- Myrdal G., 1957, *Economic Theory and Underdeveloped Regions*. Gerald Duckworth, London.
- Nicholls W. H., 1961, *Industrialization Factor Markets and Agricultural Development*. Journal of Political Economy, nr 69(4).
- Nurkse R., 1953, *Problems of Capital Formation in Underdeveloped Countries*. Oxford University Press, New York.
- Ohmae K., 1995, *The End of the Nation State: the Rise of Regional Economy*. Free Press, New York.
- Parysek J. J., 1996, *Gospodarka lokalna w warunkach wolnego rynku i samorządowych struktur społecznych*, [w:] *Rozwój lokalny i lokalna gospodarka przestrzenna*, J. J. Parysek (red.). Bogucki Wyd. Naukowe, Poznań: 31-46.
- Parysek J. J., 1997, *Podstawy gospodarki lokalnej*. Wyd. Naukowe UAM, Poznań.

- Parysek J., Strykiewicz T., 2004, *Globalny i lokalny wymiar badań geograficzno-ekonomicznych*, [w:] *Geografia wobec problemów teraźniejszości i przyszłości*, Z. Chojnicki (red.). Bogucki Wyd. Naukowe: 95-103.
- Parysek J., Mierzejewska L., 2009, *Problemy funkcjonowania i rozwoju miast polskich z perspektywy 2009 r.* Biuletyn Instytutu Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej UAM Poznaniu, Seria Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna (6): 9-26.
- Parysek J. J., Mierzejewska L., 2014, *Życie miasta: studium Poznania. Infrastruktura miejska*. Bogucki Wyd. Naukowe, Poznań.
- Perroux F., 1955, *Note sur la nation de pôle de croissance*. *Ekonomie Appliquée*, nr 1 i 2.
- Perroux F., 1964, *L'Économie du XX e siècle*. Paris.
- Piętak Ł., 2014, *Teoria biegunów wzrostu François Perroux i implementacja jej założeń w Hiszpanii w latach 1964-1975*. *Ekonomia XXI Wieku Economics Of The 21st Century*, 1(1): 185-205.
- Piontek F., 2013, *Koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju 2030 w aspekcie spójności społeczno-gospodarczej i rozwiązań kryzysogennych*. Część I: Założenia i zakres przedmiotowy dokumentu, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy”, z. 31, M. G. Woźniak (red.). Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów: 7-26.
- Reich R. B., 1991, *The Work of Nations*. A. A. Knopf, New York.
- Romer P., 1986, *Increasing Returns and Long – Run Growth*. *Journal of Political Economy*, t. 94, nr 5: 1002-1037.
- Rosenstein-Rodan P., 1943, *Problems of Industrialization of Eastern and South-Eastern Europe*. *Economic Journal*, t. 53(210/211).
- Samul J., 2013, *Definicje kapitału ludzkiego w ujęciu porównawczym*. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach*, Seria: Administracja i Zarządzanie, 96: 195-204.
- Sassen S., 2006, *Cities in a World Economy*. Pine Forge Press, Thousand Oaks.
- Sekuła A., 2001, *Koncepcje rozwoju lokalnego w świetle współczesnej literatury polskiej – zarys problemu*. *Zeszyty naukowe Politechniki Gdańskiej, Ekonomia XL*, 588: 89-95.
- Stackelberg K., Hahne U., 1998, *Teorie rozwoju regionalnego*, [w:] *Rozwój ekonomiczny regionów. Rynek pracy, Procesy migracyjne, Polska, Czechy, Węgry*, S. Golinowska (red.). Raport Instytutu Pracy i Spraw Socjalnych, z. 16, Warszawa.
- Stępień J., Znaniecki F., 2002, *Sily społeczne w województwie poznańskim (1934)*. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, nr 3: 217-224.
- Tondl G., 2001, *Convergence After Divergence? Regional Growth in Europe*. Verlag. Wien-New York.

- Warczak M., 2015, *Endogeniczne i egzogeniczne czynniki rozwoju gospodarczego z perspektywy finansów gminy*. Contemporary Economy Electronic Scientific Journal, t. 6, wyd. 4 (2015): 111-122.
- WCED (World Commission on Environment and Development, Brundtland Report), 1987, *Our Common Future*. Oxford University Press, New York, 1987.
- Wdowicka M., 2012, *Miasta w dobie globalizacji: Korporacje transnarodowe w polskich miastach a dostępność nowoczesnej przestrzeni dla biznesu*. Studia Miejskie, t. 5: 103-113.
- Wojnicka E., 2009, *Metropolie jako biegun wzrostu*, [w:] *Potencjalne metropolie ze szczególnym uwzględnieniem Polski Wschodniej*, Z. Makiela (red.). Studia KPZK PAN, t. CXXV, Warszawa: 30-46.